

SAKRALNA UMJETNOST U KRŠĆANSKOM OKRUŽENJU*

CARLO CHENIS

Pontificia Università Salesiana
Piazza Ateneo Salesiano, 1
00139 Roma
Italija

Primljeno: 15. 10. 2004.
Izvorni znanstveni rad
UDK 246

Sažetak

Autor podsjeća kako sakralnost oduvijek obavlja misterij ljudskog života i svijeta. Umjetničkim izražavanjem čovjek se pokušava pridružiti božanskom stvaranju. U kršćanskom okruženju umjetnost se pokazuje prije kao djelatnost, a tek zatim kao djelo. U umjetnosti, koja odgaja za plemenitost osjećaja, moguće je uočiti pedagoški, terapijski, kulturalni i društveni vid. Katolička crkva je svjesna da je kršćanstvo religija utjelovljena pa se stoga tijekom povijesti neprekidno zalaže za razvoj umjetnosti. Od sjaja oblika važniji su sadržaj i moralnost umjetnosti. Sakralna umjetnost ima svoju simboliku, a sakralizacija ljepote u njoj povezana je s poviješću spasenja. Govoreći o bogoštovnoj umjetnosti, autor podsjeća na crkveni kontekst i na odnos papa prema umjetnosti, na važnost Drugoga vatikanskog sabora, na bogoštovlje kao »habitat« crkvene umjetnosti, te napose ističe na važnost kriterija izvedbe crkvene umjetnosti.

Ključne riječi: sakralna umjetnost, umjetnost i kršćanstvo, realistična estetika, bogoštovna umjetnost, kriterij izvedbe umjetničkih djela u crkvenoj umjetnosti

0. UVOD

Od pamtivijeka umjetnost potvrđuje bitnu razliku između čovjeka i životinja. Zadovoljavanje materijalnih potreba ostavlja neriješenim apel o smislu života koji pokreće intimu čovjekove savjesti. Čovjekova razumska narav očituje se u kulturalnim, lingvističkim, socijalnim i religioznim vlastitostima tako da pojedinci institucionaliziraju međusobne odnose pomoću sustava komuniciranja, društvenih procesa, kulturalnih čina, religioznih događanja. Dok tehnika razrješuje materijalne potrebe, omogućujući čovjeku da upravlja okruženjem u kojemu živi, umjetnost pak predstavlja potrebe duha, omogućujući čovjeku da pomoću nje oblikuje skrovište želje.

Iz svega toga proizlazi obilježje sakralnosti koje obavlja misterij ljudskoga života i čitavoga svijeta, tako da je moguće stvoriti hipoteze o prigodnim uzrocima te zaželjeti božanske sadržaje. U svim kulturama i, posljedično tome, u svim religijama koje se u njima oblikuju, umjetnost predstavlja način pridruživanja božanskom stvaranju, davanje sakralnosti osjetnim stvarima, suoblikovanje religioznoga, izražavanje egzistencijalnoga smisla, »uvjetovanje« onostrane budućnosti.

Ljepota i sakralnost povezane su kako bi se »izreklo Boga« sjajem oblika, tako da

* Naslov izvornika: *L'arte sacra in contesto cristiano*, u: »Itinerarium« 12(2004)27, 17-39.

KRATICE: PU = *Pismo pape Ivana Pavla II umjetnicima*, Glas Koncila, Zagreb 1999.

u metafori prijeđu moguću ogradu, da posiju beskonačno u svjetske stvarnosti, da uvedu putnika kroz vrijeme na hodočašće koje nadilazi vrijeme. Ekstaza ljepote postaje prema tome vozilo za mističnu ekstazu, tako da se osjetna ljepota može preneti u božansku ljepotu. Riječ je o uzdizanju prema svetome koje se može izopačiti u autoreferentne, idolatrijske i praznovjerne autoreferentne prosljede, što obično u čovjeku promiče zahtjeve za otkrivanje božanskoga u redu u svijetu i u stvaralačkom geniju, sve do susretanja božanskoga onda kada se objavljuje.

Crkva nije bez razloga upotrijebila umjetnost za izražavanje nove »religije u duhu i istini«, budući da ljepota i sakralnost prenose ljudski zamišljaj u prvobitno prednavoravno stanje, kad je prvobitno čovječanstvo dijalogiziralo s Bogom u gostoljubivom svijetu, te čovjeku omogućuju da kuša konačno stanje, kad će otkupljeno čovječanstvo uživati božansko viđenje u svemiru otkupljenom u Kristu.

1. KRŠĆANSKO OKRUŽENJE

1.1. *Potrebe duha*

Paradoks je u tome što se može govoriti o »beskorisnosti« umjetnosti. Ta tvrdnja zapravo znači da umjetnost ne teži prema materijalno korisnome, ne traži neki prigodni interes, ne kazuje tek nešto što je funkcionalno, nego njeguje više interese. U svim uljudbama, pa i u onim najdrevnijim i najprimitivnijim, čovjek je započinjao takve »beskorisne« prosljede, pretvarajući vlastiti *habitat* i, posljedično tome, nadilazeći čisto funkcionalan oblik života. Kao odgovor čovjekove duhovnosti, umjetnost postaje slobodan znak koji uzdiže emotivne prosljede, čini veličanstvenima jednostavne prostore i obasipa sjajem religijske građevine.

Prije negoli *djelo*, umjetnost je *djelatnost*, tako da razmišljanja o ovom predmetu teže prema djelovanju kako bi se nešto učinilo, kao i prema znanju kako bi se u tome uživalo. To je prema tome s jedne strane umjetnički proces koji vodi prema formalnom uspjehu, a s druge prosljied koji se koristi kako bi se doživjelo estetsko iskustvo. U tome smislu umjetnost ističe prirodene sposobnosti i oplemenjuje čovjekov duh.

U sveukupnosti slobodnih vidova umjetnost ima pedagošku, terapijsku, kulturalnu, društvenu i religioznu vrijednost iako se ne svodi i ne podvrgava nijednom od ovih vidova koji se međusobno nadopunjuju.

U svom *pedagoškom vidu* umjetnost odgaja za plemenitost osjećaja, promiče osobno stvaralaštvo, potiče zanimanje za priopćene sadržaje. Umjetnost udjeljuje dostojanstvo djelovanju i korištenju jer zahvaljujući umjetnosti čovjekov grad sjaji ljepotom. Umjetnost ima i pedagoško-društvenu ulogu, a kad je usmjerena prema svetome, ima i katehetsko-liturgijsku ulogu, ako ima shvatljivo značenje. U tome smislu umjetnost promiče:

»izgradnju čovjeka i skladan razvoj njegove osobnosti koju se shvaća kao jedinstvenu cjelinu koju valja vrednovati i osnažiti. [...] Vjera pomoću svoje umjetnosti, sakralne umjetnosti, želi izgraditi čovjeka, poboljšati ga, učiniti ga dostojnim kršćanskog poziva i osposobiti ga za molitvu, sabranost, oslobađanje od ostataka grijeha i od težnje za gubljenjem vremena i drugih darova duha, kako bi proširila njegove unutarne prostore u zajedništvu s Bogom i u ostvarivanju nadnaravne ljubavi.«¹

¹ IVAN XXIII, Nagovor *Lo splendore e il decoro della casa di Dio* (27. listopada 1961), u: *Discorsi, mes-*

Posljedično tome, umjetnički elegantna sakralna zgrada, iako u jednostavnosti oblika, djelotvoran je katalizator međusobnih odnosa i duhovne sabranosti.

Pod *terapeutskim vidom* umjetnost je djelotvorna i s obzirom na rad i s obzirom na korištenje jer potiče stvaralačke prosljede. S obzirom na rad promiče usklađivačke sposobnosti i stvaralaštva potpomažući osobnu uravnoteženost; s obzirom na korištenje udaljuje pojedinca od depresivnih i apatičnih situacija potičući u njemu osobno zanimanje. Zgrade, slike, kipovi, glazbena djela posvećena svetome valja prilagoditi antropološkome *hic et nunc*. Budući da su različiti zahtjevi pojedinaca i zajednice, u zapadnom okruženju postaje korisnom stilistička i formalna razlika bogoštovnih zgrada, koje se razlikuju po povijesnom razdoblju, projektnoj kompoziciji i ekleziološkom viđenju. Osim toga, za katolike sakralna zgrada mora imati mjerljiv prostor kako bi promicala »aktivno sudjelovanje«, tako da vjernici kao protagonisti uđu u bogoštovnu scenografiju. Promičući dinamiku skupine i zajedničarstvo, prostor i ikonografija i u tome smislu imaju terapeutsku ulogu.

S obzirom na *kulturalni vid*, ikonografija izražava stvaralačke procese određene zajednice koji su usmjereni prema preoblikovanju okoliša po vlastitoj mjeri. Sve se uljudbe na poseban i sebi primjeren način izražavaju u umjetnosti koja postaje osjetljiv znak odgovarajućega *genius loci*. Umjetnost ocrtava duhovnu *imago* određenoga razdoblja, pomaže da se nasluti kreativna budućnost uljudbe. Stoga:

»onaj koji dubinski želi shvatiti duhovne dimenzije nekoga razdoblja, mora osim političke povijesti proučiti i književnu i umjetničku povijest. Remek-djelo stvaralačke umjetnosti mogu naime izraziti [...] točnu mjeru tempe-

ramenta, težnji, misli, osjetljivosti određenoga naroda. [...] Tako osjetljiviji ljudi naslućuju i gotovo da pretskazuju u kojem će se smjeru razvijati čovjekov napredak.«²

Kršćanstvo je u evangeliziranim narodima nastojalo aktivno ostvarivati proces inkulturacije i akulturacije koje su potaknule snažan razvoj umjetnosti. Sakralna zgrada izražava *statusni simbol* kršćanske zajednice, općenito obilježava kulturno događanje, u svojim ikonografijama skuplja procese simbolizacije i razna ikonološka poimanja.

U *društvenom vidu* umjetnost predstavlja sadržaje potičući na čežnju prema njihovim vrednotama. U tome smislu služi »ekonomiji«, tj. ispravnom uređenju čovjekove kuće. Iako uz pohvalne prekide i mučno popuštanje, obično izražava pripadnost neke zajednice vlastitom gradskom ili seoskom području; osim toga na osjetan način predočuje najvažnija iskustva pojedinačnog i kolektivnog doživljavanja. U *civitas christiana* sakralna je zgrada osobito »javno« mjesto, jer se u njoj zajednica okuplja na liturgijska slavlja, crkvena prikazanja, zajednička okupljanja, povijesna događanja. Ikonografski ciklusi bogoštovnih zgrada svjedoče pred hodočasničkom Crkvom zaštitu te, istovremeno, opomenu nebeske Crkve. Na taj način tu okupljena zajednica može ikonografski i mistično susresti nebesku zajednicu, tj. Gospu i svece, koji Boga promatraju licem u lice.

Umjetnost se u *društvenom vidu*, u svojim mnogostrukim sastavnicama i dina-

saggi, colloqui del Santo Padre Giovanni XXIII, sv. III, Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1962, str. 487.

² PAPINSKO VIJEĆE ZA SREDSTVA DRUŠTVENOG PRIOPĆIVANJA, *Communio et progressio. Naputak o sredstvima društvenog priopćivanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb s.d.

mizmima, raduje katarzi duha, jer duhove upravlja prema beskonačnome. Sve religije, i one ikonične i one neikonične, prati umjetnost koja obasjava sjajem *razne* bogostovne *čine*. Umjetnost je naime sredstvo za širenje religiozne poruke, budući da je jedno od njezinih bitnih obilježja »određena bitna 'srodnost' umjetnosti i religije, zbog čega su umjetnici na neki način tumači beskrajnoga Božjega savršenstva, napose njegove ljepote i sklada«. ³ Ljepota i svetost intimno su povezane kako bi pokazale božansko u njegovim mogućim obilježjima pristupačnosti i nepristupačnosti pomoću izražajnih ili neizražajnih pristupa. Sakralna građevina na simbolički način predstavlja Boga u jednom jedinom figurativnom sastavu – uključujući opseg, boje, svjetlo, zvukove, pokrete, mirise – koji sadrži dio prostora u koji se ulijeva dašak svetoga.

1.2. *Religija utjelovljenja*

Crkva »je uvijek bila prijateljica lijepih umjetnosti; ustrajno je tražila njihovu plemenitu službu i izobrazavala umjetnike, posebice zato da predmeti koji spadaju u sveto bogoslužje budu dostojni, ugledni i lijepi kao znakovi i simboli nadnaravnih vrednota« (SC 122). Umjetnost i kršćanstvo od prvog su trenutka života Crkve međusobno povezani jer je već sâm Isus otvorio područje umjetnosti kao sredstvo navještaja. Doista:

»pomoću evanđeljâ umjetnost je ušla u povijest. Iz malih galilejskih i judejskih mjesta ljudi su dolazili slušati poruku. Isus je na čudesan način zaodjenuo, modernim rječnikom bismo rekli 'oblikovao', pripovijest tako da se može ne samo slušati nego i gledati. Govorio je o pastiru koji je izgubio svoju ovcu, o sijaču koji je sijao svoje sjeme po različitoj tlu, o izgubljenom sinu

koji se udaljio od kuće. Slušatelji su odmah razumjeli da je riječ o njima, izgubljenim ovcama, sjemenu koje je trebalo uroditi, djeci koju traži Otac koji je pun ljubavi.«⁴

Dok je starozavjetna estetika lišena slika, budući da je Bog isprva htio objaviti svoju apsolutnu transcendentnost, zbog čega je zabranio svako antropomorfnu prikazivanje božanskoga, novozavjetna je ikonična, jer se Bog očitovao u utjelovljenoj Riječi, zbog čega ga je moguće prikazati u vidljivom obliku. Isus postavlja »znakove« kako bi naznačio božanske stvarnosti i odgaja slušatelje da se ne zadržavaju na njima nego da, upravo zahvaljujući tim znakovima, prijeđu prema otajstvu koje je prije bilo skriveno, a u njemu je u potpunosti objavljeno. U ljudskom izricanju božanskih stvarnosti javlja se potreba za hermeneutikom koju će nadahnjivati Duh Sveti kako bi vjerniku, pomoću dara »intellectus fidei«, otkrio »smisao Svetih pisama«. Mnogostruke simboličke slike koje se stalno nude u prispodobama potiču na to da se govornom izričaju pridruži figurativni, te se tako svako čovjekovo djelo odjene ljepotom sukladno duhovnoj ljepoti, kako bi se osjećajem i razumom moglo srazmjerno odgovoriti božanskoj ljubavi.

Posljedično tome, već se od samoga početka Crkve uočilo znakovno utemeljenje

³ PIO XII, Nagovor *Agli espositori della VI Quadriennale di Roma. L'essenza della vera arte*. (8. travnja 1952), u: *Atti e discorsi di Pio XII*, sv. XIV-1952, Paoline, Roma 1953, str. 84. Ta je tvrdnja ponovljena u: PAVAO VI, Nagovor *L'arte deve sempre avvicinarsi a Dio* (10. svibnja 1969), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. VII(1969), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1970, str. 302.

⁴ IVAN PAVAO II, Nagovor *Ai partecipanti al Convegno Nazionale Italiano di Arte sacra* (27. travnja 1981), u: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, sv. IV/1, Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1982, str. 1053.

po kojemu se osjetne slike nadovezuju na one duhovne kako bi uputile na crkveno, kristološko i eshatološko značenje (usp. LG 6). Povijest pokazuje kako se u kršćanskoj zajednici tijekom dva tisućljeća sakupila ogromna povijesno-umjetnička baština čovječanstva koju su promicale, štitile, čuvale i vrednovale crkvene ustanove. Crkva je, kao što podsjeća Pio XI, »svemu onome što joj pripada, udijelila dostojanstvo umjetnosti, utisnuvši tako u to odražaj vlastite duhovne ljepote«. ⁵

1.3. Zalaganje Crkve

Bezbrojna su nastojanja i pothvati crkvenih ustanova na području umjetnosti. Možemo se tako vratiti do pape Zefirina (199-217), koji je đakonu Kalistu povjerio vrhovni nadzor nad katakombama u Via Appia, a koji je zatim bio njegov nasljednik. Taj je papa tako prethodno uobličio djelo monumentalnoga očuvanja, ikonografskog ukrašavanja, potpore inkulturaciji vjere. Nakon što su završili progoni, nadložno je razdoblje izgradnje velikih bazilika i žestoko se raspravljalo o svetim slikama, jer se naslućivala opasnost od idolatrije. S time u vezi ne može se zaboraviti sinoda u Elviru (III. st.), na kojoj je utvrđeno: »Picturas in ecclesia esse non debere, ne quod colitur et adoratur in parietibus depingatur«. Pa ipak su se vjernički *sensus ecclesiae* i odredbe Učiteljstva izrazili u korist umjetnosti i ikonografije započevši neprekinuti niz razdoblja koja su sakupljala djela najvećih umjetnika iz čitavoga svijeta, napose sa Zapada. To pokazuju epigrafska svjedočanstva i zapisi u *Liber Pontificalis* o Lavu Velikome (440-461) i njegovoj skrbi za izgradnju i održavanje crkava. Valja se podsjetiti i na zapis Pamahija u 4. st.: »Celsa sacraria Christi vestibulum decorat gratia pulchra loci«, na ono što je papa Feliks IV (526-530) napisao u bazilici Kuzme i

Damjana: »Aula Dei claris radiat speciosa metallis in qua plus fidei lux praetiosa micat«, kao i na ono što je Grgur Veliki (590-604) rekao o figurativnoj umjetnosti: »Ipsa pictura, quasi Scriptura«.

U srednjem vijeku cijela je Europa bila ogromno gradilište katedralâ, čime se htjelo pokazati zalaganje za *plantatio ecclesiae* i ostvarenje *civitas christiana*. U renesansi su se najveći umjetnici zalagali za pronalaženje novih rješenja u izricanju svetoga inkulturiranoga u veliku klasičnu tradiciju. U sljedećim stoljećima su se oni koji vjeruju u Krista u svakome dijelu svijeta zauzeli kako bi ostavili znak vlastitog vjerovanja. Pomoću umjetnosti moguće je ispričati najintimniju i najveću povijest bezbrojnih zemalja u kojima je kršćanstvo inkulturiralo svoju vjeru. To su ostvarenja u kojima se oblikuje i preoblikuje materija i govori sveopći, sveobuhvatni, očitujući, bogojavljenjski, dijakronijski, metafizički, duhovski jezik. *Sveopći*, budući da nakon što je pobijedeno neznanje, svi mogu shvatiti pročišćujuću poruku umjetnosti u sjaju njezinih oblika. *Sveobuhvatni*, jer ljepota objavljuje transcendentni sklad postojanja. *Očitujući*, jer pokazuje stvari u činu bivovanja, a ne samo u fenomenskoj prividnosti. *Bogojavljenjski*, jer pridonosi oslobađanju od tjeskobe kako bi se prihvatilo ono što je božansko. *Dijakronijski*, jer pripovijeda povijest u raznim kulturalnim stilovima. *Metafizički*, jer izražava bitak u njegovoj punoj i shvatljivoj razumljivosti.

⁵ PIO XI, *Lettera Circolare n. 34215 (1 settembre 1924)*, u: SECRETARIA STATUS, *Litterae Circulares ad Rev.mos Ordinarios Italiae Circa institutionem in Urbe Commissionis Centralis Artis Sacrae pro Conservando Patrimonio Artistico Ecclesiarum* (1. rujna 1924), u: PONTIFICIA COMMISSIONE CENTRALE PER L'ARTE SACRA IN ITALIA, *Tutela e conservazione del patrimonio storico artistico della Chiesa in Italia*, Minerva Italica, Roma 1974, str. 192-194.

Duhovski, jer otvara mističnoj ekstazi i potiče na nezainteresirano služenje braći.

Sakralna umjetnost u kršćanskome *mens* poprima stoga kerigmatsku vrijednost. Ona »je velika otvorena knjiga, poziv na vjervanje kako bi se shvatilo«⁶, umjetnost koja u korisnicima budi određene osjećaje. U pomirujućem ili dramatskom ozračju, ponavlja Gospodinovu opomenu: »Dodite k meni svi koji ste izmoreni i opterećeni i ja ću vas odmoriti« (Mt 11,28). Pomoću sakralne ljepote privlači k sebi te daje naslutiti kako Gospodin prilazi svakom čovjeku kao što se ona približava onima koji se njome koriste i u njoj uživaju. Pomoću mističnih sadržaja opjevava kršćansku utopiju »Deus omnia in omnibus«, pokazujući u betlehemske špilji Emanuela, Boga koji je s nama, a na Kalvariji Krista spasitelja, Boga koji je za nas.

Crkva želi umjetnost kako bi priznala i ugostila Boga, jer izvanjska ljepota potiče unutarnju ljepotu. »Čovjek se, promatrajući umjetnost i njezinu ljepotu, prepušta umjetnosti kao poticaju za svoja najnaravnija ljudska, tj. duhovna uzdignuća. Stoga osjeća i prenosi čar najčistije duhovnosti, Boga, koji je izvor i cilj svake stvorene duhovnosti.«⁷ Odatle proizlazi da je za kršćanstvo »svaki oblik umjetnosti, na svoj način, put za pristup najdubljoj stvarnosti čovjeka i svijeta. Kao takva, umjetnost predstavlja osobito prikladan pristup obzorju vjere, u kojemu ljudski život nalazi svoje potpuno tumačenje«⁸.

Umjetnost unosi mir u duh noseći mir u srca. Čovjeku omogućuje da se odvoji od vedrih ili žalosnih događaja, ne zaboravljajući ih. Ne oduzima svijest o prolaznosti, negostoljubivosti, dramatičnosti života, ali uzvisuje egzistencijalne puteve prema nutarnjem i transcendentnom cilju. Oslobađa čas svetoga, a mitu utiskuje sliku, uranjajući u sinfonične i neizrecive

istine. U svojoj raznolikosti predlaže, kako bi ih veličala, sukobe »sadašnjega svijeta«, omogućujući tako svakom naraštaju pisane vlastite »utopije« mira.

Crkva u umjetnosti nalazi izvor divljenja, a u divljenju stav koji je prikladan za uvođenje u božanska otajstva. Stoga poziva umjetnike na stvaralaštvo koje je sposobno zadiviti: »Ljepota koju ćete prenositi budućim naraštajima neka bude takva da u njima budi udivljenje! Pred svetošću života i ljudskoga bića, pred divotama svemira, jedini prikladan stav je divljenje« (PU 16).

2. REALISTIČNA ESTETIKA

2.1. *Sjaj oblika*

Ljepota nije slučajni dodatak koji se pridodaje kao upotpunjenje izvanjskoj ravnoteži. Ona je znak unutarnje punine te izražava savršenstvo koje je neka stvarnost dostigla u skladu sa svojim istinskim bitkom. Ulijeva puni sklad transcendentalnim vlastitostima bića, jasno očitujući vlastiti princip razumljivosti, tj. *jasnoću* koju posjeduje *res*, gdje »claritas est de ratione pulchritudinis«⁹. U tome se smislu usklađuje s istinom i dobrotom, ističući izvornosti savršenstva bića koja je izražavaju.

»Kad je sve ostalo u redu, nije to neka izvanjska, ukrasna činjenica koja se dodaje. Ljepota se rađa iznutra. To je sjaj istine, prema srednjovjekovnoj filozofiji. Nije to neka intelektualna sastav-

6 IVAN PAVAO II, Nagovor *Ai partecipanti al Convegno Nazionale Italiano di Arte sacra* (27. travnja 1981), str. 1053.

7 ISTI, Nagovor *All'Unione Artisti Cattolici Italiani - U.C.A.I. Il talento dell'arte è dono di Dio* (1. ožujka 1986), u: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, sv. IX/1 (1986), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1987, str. 567 (br. 4).

8 *Isto*, br. 6.

9 TOMA AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 27, a 1 ad 34.

nica, nego znak punine unutarnje zrelosti, ono sjajno što se očituje kad nešto postane ono što bi doista trebalo biti, prema svojoj istinskoj biti.«¹⁰

Sjaj oblika otkriva umjetničko djelo u njegovoj složenoj potpunosti, u njegovoj izvornoj energiji, u očitoj razumljivosti, u njegovoj radikalnoj indiferentnosti prema postojanju i, istovremeno, u njegovom konačnom božanskom izvoru. Obilježja koja opisuju izražajni sjaj jesu »cjelovitost«, jer se razum zadovoljava unutarnjom potpunosti, te »proporcija i suglasnost«, jer »nihil est ordinatum quod non sit pulchrum«¹¹. Umjetničko djelo je *uspjelo* i u izvanjskoj nedovršenosti; ono je uvijek rječito očitovanje čežnje prema beskonačnom i nužno ima neki sadržaj.

Stoga je uloga umjetnosti u svom sjaju oblika »donositi božanski svijet čovjeku, na osjetnoj razini i posredstvom njegovih osjetilnih vibracija, kako bi zatim čovjekov svijet uzdigla Bogu, njegovu neizrecivom kraljevstvu otajstva, ljepote, života«¹². Sjaj oblika otkriva umjetničko djelo u njegovoj složenoj potpunosti, u njegovoj izvornoj energiji, u njegovoj iskonskoj razumljivosti, u njegovoj radikalnoj ravnodušnosti prema postojanju i, jednako tako, u njegovom konačnom božanskom izvoru. To je prema tome otkriće bitka, poziv na potpuno suoblikovanje razuma sa stvarnošću, metafora Božje *slave*, paradoksalni otisak božanske biti.

Estetski sjaj podrazumijeva da je umjetničko djelo etički dobro, jer »jedini moralni red čovjeka zahvaća u čitavoj njegovoj prirodi«¹³. Umjetnost je prema tome »govor, moralnost, snaga«¹⁴. Moralni vid, daleko od toga da zarobljuje umjetnost i umrtvljuje njezine izričaje, predstavlja »siguran oslonac za uzdignuće umjetnosti do najviših izričaja«¹⁵. Prema tome, »uvođenje moralnih kriterija na područje prikazivačke umjet-

nosti ne umrtvljuje umjetnost kao takvu, ne osiromašuje je, ne lišava je velikih estetskih motiva i složenih problematičnih igara, [...] nego je uzvisuje u nadljudske proporcije i u drame neusporedive moći«¹⁶.

Povezanost umjetnosti i morala temelji se na neophodnosti sadržaja u bilo kojem ljudskom pothvatu. Po svojoj naravi »sadržaj« uvijek ima moralnu važnost, pojašnjava sjaj umjetničkih oblika, ima snažnu emocionalnu valjanost, po svojoj je naravi prikladan za duhovnu obnovu. Prema tome, umjetničko djelo dostiže savršenstvo i konačni cilj samo ako je moralno dobro. Stoga, kad se iz ljudskoga života izdvaja nešto pomoću umjetnosti, »odmah određeni naglasak dobrote, bljesak ljepote prožima to djelo«¹⁷.

¹⁰ R. GUARDINI, *L'essenzialità dell'opera d'arte sacra*, u: PONTIFICIA COMMISSIONE CENTRALE DI ARTE SACRA PER L'ITALIA, *Orientamenti dell'Arte Sacra dopo il Vaticano II*, Minerva Italica, Roma 1969, str. 111-117.

¹¹ AUGUSTIN, *De vera religione*, XLI, 77.

¹² Usp. PAVAO VI, Nagovor *Ristabilire amicizia ed alleanza* (17. prosinca 1969), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. VII (1969), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano, str. 789.

¹³ DRUGI VATIKANSKI SABOR, Dekret *Inter mirifica* o sredstvima društvenog priopćavanja (4. prosinca 1963), br. 6. Usp. KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Persona humana*. Izjava Kongregacije za nauk vjere o nekim pitanjima seksualne etike (29. prosinca 1975), Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 47, Zagreb 1976, br. 13.

¹⁴ G. B. MONTINI, *Frammenti su l'arte* (vlastoručne bilješke), Arhiv u: Istituto Paolo VI, Brescia.

¹⁵ PAVAO VI, Nagovor *Gli alti doveri dell'arte dello spettacolo* (16. srpnja 1965), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. III (1965), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1965, str. 453.

¹⁶ ISTI, Nagovor *All'Associazione Cattolica Esercenti Cinema* (7. srpnja 1964), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. II (1964), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1965, str. 453.

¹⁷ ISTI, Nagovor *Incontro con qualificate rappresentanze dello spettacolo, della stampa e dei mezzi audiovisivi* (6. svibnja 1967), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. V (1967), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1968, str. 214.

2.2. Sakralizacija ljepote

Umjetničko djelo ima pobožanstvenjujuće poslanje pomoću navještaja skrivenih ljepote »u otkrivenim proporcijama stvari i njihovih prirodnih mjera, napose oblika čovjeka koji je stvoren na samu sliku Božju«¹⁸. Sukladno tome podsjeća na božansko, a svoj potpuni sjaj pronalazi kada je sadržaj izrazito religiozan. U kršćanskoj misli potvrđuje se da je Bog govorio na mnogo načina posredstvom proroka, a najposlije se objavio u Kristu (usp. Heb 1,1-2). Posljedično tome, religiozna umjetnost naviješta Kristovu poruku, u njoj nalazi uporište svake simbolizacije i logiku za utemeljenje vlastitoga sjaja.

Umjetničko djelo, osim što analogijski postaje slično Božjoj stvaralačkoj moći, povezuje se s poviješću spasenja (usp. PU 1). S ontološkoga gledišta sjaj umjetnosti ostvaruje puninu koju duguje biću čiji je dio, podsjećajući istovremeno na granicu koja je svojstvena mogućnosti zbog čega je ljepota umjetnosti ujedno i nostalgija za božanskim. S estetskoga gledišta sakralna umjetnost uvodi uzdizanje prema svetome pomoću divljenja koje postaje kontemplacija koja ne samo da je usmjerena formalnom uzroku, upravljena svjetovnom pogledu, nego onom konačnome, upravljena je gledanju Boga. U biblijskoj perspektivi, ono što je upravljeno prema svetome, prenosi – poput primjerenog uzora – stanje nezaražene naravi, koja nije otuđena grijehom, u savršeni dijalog s Bogom, kojemu se Bog sam raduje jer je to nešto »dobro i lijepo«.

U kulturalnoj specifičnosti sakralna umjetnost mora biti sukladnija »plemenitoj ljepoti negoli pukoj raskoši« (SC 124), kako bi prikladno izrazila slavljene istine. U kerigmatskom ključu dijalektički ujedinjuje bivovanje u Duhu specifičnoga *christifidelis* s postojanjem u povijesti *mysterium salutis*, zbog čega se inkulturira, ali se

i univerzalizira te upućuje na neizrecivo. Na simboličkoj razini izriče apsolutnu drugotnost transcendentnog bića i apsolutnu blizinu Isusa Krista. Napokon, sa stajališta prostora i vremena, postavljajući se »kao simbol i kao znak nadzemaljske stvarnosti«¹⁹, doziva u pamet gledanje Boga prema kojemu je čovječanstvo upravljeno u skladu s logikom *Deus omnia in omnibus*.

2.3. Simboličnost sakralne umjetnosti

»Pred sakralnom umjetnošću je najveći problem: kako izreći neizrecivo«²⁰, zbog čega se ne može ne služiti simboličkim govorom. U crkvenom kontekstu simbolički vid poprima sakramentalnu vrijednost. Tako umjetnost postaje »gotovo sakrament – sveti znak – otajstvenog nauma koji se ostvaruje, prema kojemu se gradi *domus Dei*, kuća Božja u vječnosti«²¹. Iz djela sakralne umjetnosti može se prema tome razabrati »kako je u ekonomiji utjelovljenja katoličkom vjerskom životu dopušteno upotrebljavati abecedu, tj. vrlo jednostavan način izražavanja i poimanja koji je bliz općem iskustvu, a služi se osjetnim i bliskim stvarima kako bi se uvelo u otajstveno kraljevstvo duhovnih stvarnosti: to je put znako-

¹⁸ ISTI, Nagovor *Perenne rivelazione dell'arte cristiana* (29. veljače 1976), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. XIV(1976), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1977, str. 140.

¹⁹ SVETA KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE, Naputak *Obred posvećenja crkve i oltara* (29. svibnja 1977), tal. izd. str. 169, br. 17[218].

²⁰ G. B. MONTINI, *Su l'arte sacra futura*, u: »Arte Sacra« 1(1931)1[srpanj-rujan], 39-45.

²¹ PAVAO VI, Nagovor *La ricchezza creativa dell'arte a servizio della convivenza umana* (26. veljače 1966). Tvrdnju o »umjetnosti koja je gotovo sakrament« spominje već Ivan XXIII, koji tvrdi: »Kršćanska umjetnost ima gotovo sakramentalno obilježje: jasno, ne u značenju koje je svojstveno tom izrazu, nego kao pokretač i sredstvo kojim se Gospodin služi kako bi duhove raspoložio za čuda milosti.«, IVAN XXIII, Nagovor *Lo splendore e il decoro della Casa di Dio* (27. listopada 1961), str. 487.

va. Znak: ta je riječ u našem nauku ključna i polivalentna riječ.«²²

Simboli izriču religioznu dimenziju koja je po sebi neizreciva i očituju ljudski duh koji je po sebi neiskaziv. Oni nadilaze vlastitu individualnost i pripadno područje kako bi u liturgijskom kontekstu izrekli božansko. Neki se zaodijevaju sakramentalnom snagom²³, dok drugi imaju mistagoško značenje. Sveukupno gledano, »simbol nije sporedan ukras otajstva, niti privremena pedagogija: simbol je sredstvo koje je bitno njegovoj komunikaciji. Takva je dubina psihološkog i ontološkog uključivanja obrednog simbola u otajstvo.«²⁴

Ako je prvotni izvor za pronalaženje simboličnoga Pismo, tada Pismo zajedno s Tradicijom određuje njegove formalne iskaze i sadržajnu vrijednost. Biblijsko pripovijedanje i teološki simboli, zajedno s naravnim sastavnicama i kulturalnim stilskim obilježjima, neophodni su da bi sakralna umjetnost mogla biti jedinstveno djelo ikonografske vrijednosti i liturgijskoga bogatstva.

Koncilске rasprave posebno pažljivo promatraju sve što je povezano sa simbolom, kako bi se znakovi vjere mogli iznova shvatiti u suvremenom svijetu. Riječ je o povratku najizvornijem iskustvu kršćanske zajednice, budući da su »sakralna umjetnost i sveto bogoslužje bratski povezani u prvo vrijeme. Tada se Bogu nije nudilo drugo bogoslužje osim onoga koje je iskazivalo napor i miris objavljene ljepote koju je valjalo osvojiti i izraziti. Nije se dopuštala sakralna umjetnost koja nije koristila molitvi.«²⁵

2.4. Poimanje ljepote

Vrijednost umjetnosti nije jednostavno »apsolutna«, nego je valja promatrati u okviru estetskoga iskustva, tako da objektivna savršenost umjetnosti mora biti povezana sa subjektivnom radošću pojedin-

ca. U to su prema tome uključene objektivnost i subjektivnost, neodrecivi izričaji estetskoga odnosa. Sjaj oblika je prema tome nešto što je sa stajališta subjekta poželjno. Subjekt se tome razumski i emotivno prilagođuje tako da »pulchrum dicitur id cuius ipsa apprehensio placet«²⁶. Ljepota umjetničkoga djela kod korisnika stvara osjećaj ugone i aktivira njegovu intuitivnu sposobnost, budući da ono što iskustveno doživljava nije plod obrazlaganja, nego neposredne očitosti. Iz toga se pak rađa postojana ljubav budući da takvo iskustvo u potpunosti uključuje korisnika: na noetičkoj razini ispunja razum, a na emocionalnoj pobuđuje na radost.

Estetsko iskustvo izriče »novost« jer po jedinac prima obavijest koja uključuje razum i osjećaj. Riječ je o »heterogenoj novosti« s obzirom na uobičajene obavijesti, budući da nadvisuje spoznajnu očitost, izdvajajući odnos subjekta i objekta u točan i izvoran apsolut. Ističe se ono što je lijepo i to se izdvaja iz skupa pojedinačnog iskustva kao nešto magično i sretno, te nameće hermeneutsku integraciju i osjetno nadahnuće.

Stoga »dramatsko« iskustvo obuzima svakodnevicu te je dovodi do najvećeg stup-

²² PAVAO VI, Nagovor *Un tesoro intangibile: la spiritualità* (19. listopada 1966), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. IV(1966), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1967, str. 875. Usp. također: R. GUARDINI, *Sveti znakovi*, Verbum, Split 2000 (to Guardinijevo djelo citira u svom nagovoru i Pavao VI).

²³ Sakramenti su znakovi u pravom smislu riječi, jer su sredstva spasenja koja vjernike sjedinjuju s Kristom patnikom i proslavljenim (usp. SC 59, 61; LG 7, 14).

²⁴ M. D. CHENU, *Anthropologie de la liturgie, u: La liturgie après Vatican II*, Cerf, Paris 1967, str. 174.

²⁵ G. B. MONTINI, *Su l'arte sacra futura*, u: »Arte Sacra« 1(1931)1[srpanj-rujan], 39-45.

²⁶ TOMA AKVINSKI, *Summa Theologiae*, I-II, q. 27, a. 1 ad 3. Na drugome mjesto slično tome tvrdi: »Pulchra dicitur quae visu placent«, *isto*, I, q. 5, a 4 ad 1.

nja napetosti hipostatske vrijednosti. To je »neprelazno« iskustvo, jer postoji samo prethodni diskurzivni tijek. To se iskustvo naime odvija nakon noetičkih procesa uključujući emocionalnu nadogradnju diskurzivnog obrazloženja. Riječ je o »nezainteresiranom« iskustvu, tj. o iskustvu koje se događa na razini duhovnoga, iznad područja instrumentalne uporabe, ali ga ne poništava zato da njegov sadržaj ne bude upitan. Takvo je iskustvo »nepostojano«, budući da se za radovanje ljepoti prethodno moraju složiti tolike pojedinosti koje se s vremenom rasprše tako da to iskustvo u kršćanskoj duhovnosti približavaju mističnom iskustvu. Prema tome, umjetnost promiče sveukupno i neizrecivo iskustvo pobuđujući na »čudenje i nesigurnost«²⁷, zbog čega je ona »korjenito i najviše iskustvo pojedinih naroda«²⁸.

Prema tome, estetsko iskustvo egzistencijalno zahvaća čovjeka. Zahvaljujući njemu nastaje *suosjećanje* (*Einfühlung*), tj. »sposobnost da se, pomoću osjećaja, zamijeti ono što se ne bi uspjelo shvatiti i izraziti pomoću misli«²⁹. Umjetnost prema tome aktivira granični govor koji protresa osjećaje i upućuje prema božanskom.

3. BOGOŠTOVNA UMJETNOST

3.1. *Crkveni kontekst*

Budući da umjetnost izriče *genius loci* svakoga razdoblja, Crkva se morala sučeliti i sa suvremenom umjetnošću. To sučeljavanje otkriva otpore i otvaranja koji se protežu od strogog sprečavanja do načelnog prihvaćanja, mučnog sučeljavanja, neusklađenog prihvaćanja pa sve do diskretne popustljivosti.

Znakovito je u tome smislu stajalište papa u 20. stoljeću. Pio XI suvremenu umjetnost poglavito zaprečuje. Tako npr. prigo-

dom otvorenja nove vatikanske pinakoteke »potvrđuje nedopustivost bilo kakvog postupka koji bi bio usmjeren dozvoljavaju takve umjetnosti u izgradnji, preoblikovanju ili ukrašavanju crkava«³⁰.

Idealno otvoren je međutim Pio XII, koji u *Mediator Dei* piše kako »se ne smije omalovažavati ili općenito iz predrasuda odbacivati moderne skulpture i slike. [...] Izbjegavajući razborito s jedne strane pretjerani realizam, a s druge strane pretjerani simbolizam, te imajući na umu zahtjeve kršćanske zajednice, umjesto umjetnikovih prosudbi i osobnoga ukusa, apsolutno je nužno pružiti mogućnost i modernoj umjetnosti, ako je uz dužno poštovanje i dužnu čast u službi svetim zgradama i svetim obredima«³¹.

Ivan XXIII je osjetljiviji na antropološka obilježja umjetnosti: »U konačnici je čovjek središte vašeg zanimanja, čovjek koji nestaje s civilizacijama i koji pokušava nadživjeti samoga sebe pomoću svojih umjetničkih djela.«³² Stoga potvrđuje da je svrha

27 G. B. MONTINI, *L'arte di Beuron*, u: »Studium« 25(1929)1, 33-37.

28 G. B. MONTINI, *Frammenti su l'arte*. Usp. P. V. BEGNI REDONA, *Note sull'arte*, u: »Istituto Paolo VI. Notiziario« (1991)22, 11-21.

29 PAVAO VI, Nagovor *Incontro con gli artisti nella Cappella Sistina* (7. svibnja 1964), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. II(1964), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1965, str. 316.

30 D. BERTETO (ur.), *Discorsi di Pio XI*, sv. II (1929-1933), LEV, Città del Vaticano 21985, str. 752-756. Usp. P. V. BEGNI REDONA, *Introduzione*, u: *Paolo VI. Su l'arte e agli artisti. Discorsi, messaggi e scritti* (1963-1978), Istituto Paolo VI – Studium, Brescia – Roma 2000, str. XI-XXV.

31 PIO XII, Enciklika *Mediator Dei* (20. studenoga 1947), u: AAS 39(1947)14, str. 521-595, ovdje str. 521.

32 IVAN XXIII, nagovor *Archeologia, Arte e Storia dell'Arte* (14. svibnja 1960), u: *Discorsi, messaggi e colloqui del Santo Padre Giovanni XXIII*, sv. II, Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1961, str. 342.

sakralne umjetnosti »čovjekova duhovna izgradnja i skladan razvoj njegove osobe«³³. Ta uvjerenja prihvaćaju zatim i Pavao VI³⁴ i Ivan Pavao II (usp. PU 4).

Pavao VI dobro poznaje francusku estetsku filozofsku misao, raspravlja o estetskoj redukciji G. Gentilija, nadahnjuje se spisima o sakralnoj umjetnosti kardinala Celsa Constantinija³⁵, posjećuje razna religiozna mjesta u kojima su smještena djela suvremenih umjetnika, osobno kontaktira s brojnim umjetnicima. Stoga je intelektualno i pastoralno otvoren prema novim izričajima suvremene umjetnosti iako uz nužni oprez s obzirom na estetske temelje nekih umjetničkih struja. Zagovornik je otvaranja uvjeren da će Crkva, ukoliko se ne otvori, na kraju imati »samo muzeje, ljubomorne čuvarke djela drevnih umjetnika«³⁶. Na temelju svoga bogatoga iskustva koje je dozrelo u sučeljavanju sa suvremenim umjetnicima i filozofima, Pavao VI je želio razbiti dojam da Crkva svoje narudžbe još uvijek temelji na zahtjevima koje je suvremena kultura već nadišla. Stoga naglašava kako »nije istina da samo neki određeni kriteriji umjetnosti iz prošlih vremena imaju ovdje slobodan i isključiv ulaz«³⁷.

Ivan Pavao II formira se u komunističkoj Poljskoj i specijalizira se za filozofsku etiku. Osjetljiv za čari raznih umjetnosti upotrebljava ih za askezu i za pastoral. Prihvaća Montinijevu baštinu uvjeren kako je umjetnost podložna moralu.³⁸ Odatle proizlazi estetika koja, koristeći put emocija, uprisutnjuje vrednote morala i vjere. S tim namjerama Ivan Pavao II se, u pripremanju na Svetu godinu 2000, obraća umjetnicima naglašavajući kako je umjetničko stvaranje, iako nije stvaranje *ex nihilo*, analogno Božjem stvaranju (usp. PU 1). U tom kontekstu predstavlja umjetnikov poziv i njegovu društvenu odgovornost (usp. PU 2-4). Njegova umjetnost mora biti

sukladna logici utjelovljenja kako bi bila njezin vidljiv izričaj (usp. PU 5; 15). Potrebno je stoga ponovno sučeljavanje Crkve i umjetnosti u odnosu na navještaj evanđelja i bogoštovlja (usp. PU 6; 10; 14). Kao i u velikim umjetničkim razdobljima u prošlosti (usp. PU 7-9), i danas Crkva treba umjetnost (usp. PU 12), ali i umjetnost možda treba Crkvu (usp. PU 13). Posljedično tome, u duhu Drugoga vatikanskog sabora, Crkva i umjetnost mogu surađivati u predstavljanju suvremenome čovjeku »Ljepote« koja spašava (usp. PU 16).

³³ ISTI, Nagovor *Lo splendore e il decoro della Casa di Dio* (27. listopada 1961), str. 487.

³⁴ »Čovjek koji misli, koji djeluje, koji zapovijeda, koji pati, koji se umjetnički izražava, shvaća nešto o Bogu, s kojim je naš život na razne načine povezan. To nam pokazuje proučavanje religija, a potvrđuju povijest, filozofija, psihologija, umjetnost. Svaka težnja prema savršenstvu je usmjerenost prema Bogu«, PAVAO VI, Homilija *O Emmanuel! Iddio con noi* (18. prosinca 1968), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. VI (1968), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1969, str. 661.

³⁵ Godine 1911. kardinal Celso Constantini utemeljio je časopis »Arte cristiana« s namjerom da umanjí nedostatke talijanskog razmišljanja s obzirom na rasprave u Europi. Usp. P. V. BEGNI REDONA, *Introduzione*, u: *Paolo VI. Su l'arte e agli artisti. Discorsi, messaggi e scritti (1963-1978)*, str. XI-XXVII. Usp. također: C. COSTANTINI, *Arte sacra e novecentismo*, Ferrari, Roma 1935.

³⁶ PAVAO VI, Nagovor *Inaugurata la Collezione d'arte religiosa moderna nei Musei Vaticani. La Chiesa cattolica è tuttora estimatrice degli artisti ispirati alla fede* (23. lipnja 1973), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. XI (1973), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1974, str. 648.

³⁷ *Isto*.

³⁸ Na tragu Montinijevih razmišljanja Ivan Pavao II je na svojim generalnim audijencijama razmišljao o odnosu umjetnosti i morala. Posebice spominje: ljudsko tijelo kao temu umjetničkoga djela (15. travnja 1981); umjetničko djelo mora uvijek poštivati ispravnost dara i obostranog darivanja (22. travnja 1981); etička ograničenja umjetničkoga djela (29. travnja 1981); etičku odgovornost umjetnika u prikazivanju tema ljudskoga tijela (6. svibnja 1981).

3.2. *Perspektiva Drugoga vatikanskog sabora*

Drugi vatikanski sabor i pozornost prema suvremenome potaknuli su Crkvu na dubok pregled tradicija, uporaba i običaja³⁹. Riječ je o procesu koji je posebno uključio liturgiju, koja se smatra »vrhuncem ka kojemu teži djelatnost Crkve i ujedno izvorom iz kojega proistječe sva njezina snaga« (SC 10). Po svojoj biti liturgija je složena stvarnost u kojoj postoje naravne i nadnaravne sastavnice. Ona je prema tome dio kulturalnih pojava i iz njih proizlazi. Teži organiziranju u cjelinu *znakovitih* predstavljanja kako bi izrazila transcendentna značenja.

Stoga je Crkva potaknula tankočutne izričaje smatrajući se »prijateljicom umjetnosti« i tražeći njihovo »plemenito služenje«⁴⁰. Koncil je prema tome potvrdio vrijednost sakralne umjetnosti i istaknuo kako liturgijskoj reformi treba prethoditi »brizljivo teološko, povijesno i pastoralno proučavanje« (SC 23). Odatle je proizašla i obnova sakralne umjetnosti i sakralnog pribora (usp. SC 128), kao i hitna potreba formacije svećenstva i umjetnika (usp. SC 127, 129). Nakon što je potvrdio dostojanstvo sakralne umjetnosti (usp. SC 122), Drugi vatikanski sabor je ponovno istaknuo kako Crkva »nije nikada imala vlastiti umjetnički stil, nego je dopuštala umjetničke oblike svakog razdoblja, prema naravi i uvjetima naroda kao i prema potrebama različitih obreda« (SC 123). Stoga je poticala ordinarije »da se brinu da u zanimanju za zaista svetu umjetnost i u njezinu promicanju više paze na plemenitu ljepotu negoli samo na raskoš« (SC 124).

Iz tumačenja učiteljstva proizašla su teoretska produbljivanja i djelatni programi, kako bi se stupilo u kulturalno raspravljanje ne izdajući liturgijske ciljeve i svrhu (usp. SC 22; 25; 128). Uporišni osvrt na učiteljstvo mora naime prethoditi svakom

drugom istraživanju, jer je jedino posredstvom službenih dokumenata i dopunskih izvora moguće identificirati bit sakralne umjetnosti *ex parte ecclesiae*, kako bi se promaknulo kritičko vrednovanje i stupilo u dijalog sa zainteresiranim sastavnicama.

Što se tiče sakralne umjetnosti, koncilski skup završen je konstatacijom da »je ovome svijetu potrebna ljepota kako ne bi zapao u malodušje«⁴¹. Umjetnicima se dakle priznaje karizma da pojašnjavaju stvari krećući se, pokazujući i nudeći *via pulchritudinis*, kako bi potaknuli *via sanctitatis*. Kao čuvari ljepote, umjetnici se stoga moraju osloboditi političkih, ekonomskih i prigodnih uvjeta, kako bi mogli stvoriti

³⁹ U *Nuntius ad universos homines Summo Pontifice assentiente a Patribus missus ineunte Concilio Oecumenico Vaticano II* (20. listopada 1962), u: *Enchiridion Vaticanum*, sv. I (Dokumenti Drugoga vatikanskog sabora), Editrice Dehoniana, Bologna 1971, str. 56, br. 77, kaže se među ostalim: »Dok se nadamo da će pomoću rada Sabora jasnije i življe zasjati svjetlost vjere, nadamo se *duhovnoj obnovi* iz koje će proizaći sretan poticaj koji će promicati ljudska dobra, tj. iznašača znanosti, *napredak umjetnosti*, tehnike, i još veće širenje kulture.« U završnoj homiliji, 8. prosinca 1965, Pavao VI sabire i predlaže upozorenje za obnovom koja mora nadahnjivati sva crkvena područja: »Ovo je naš pozdrav: neka on zapali novu iskrnu božanske ljubavi u našim srcima, iskrnu koja može upaliti ogranak načela, nauka i nakana što ih je Sabor unaprijed pripremio da tako zapaljeni ljubavlju doista uzmognu ostvarivati u Crkvi i u svijetu onu *obnovu* misli, djelatnosti, običaja, moralne snage, radosti i nade koja je bila svrha samoga Sabora«, PAVAO VI, *Negli splendori dell'Immacolata* (8. prosinca 1965), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. III (1965), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1966, str. 746.

⁴⁰ »Crkva je smatrala da je uloga umjetnosti nešto plemenito te je neprekidno zahtijevala da bogoslužni predmeti budu dostojni, dolični i lijepi, kao simbolični znakovi viših stvarnosti«, SVETA KONGREGACIJA ZA KLER, Okružnica *Opera artis* (11. travnja 1971), u: AAS 63(1971)4, str. 314-316, ovdje str. 314.

⁴¹ DRUGI VATIKANSKI SABOR, Poruka Sabora čovječanstvu *Agli artisti* (8. prosinca 1965), u: *Enchiridion Vaticanum*, sv. I, str. 305, br. 497.

»apsolutna« djela, tj. djela koja će biti slobodna od krivih interesa, kao što su osobna glasovitost, prevladavajuća moda, senzualno zadovoljstvo, ideološka propaganda, ohola uznositost. Njihova djela moraju nadilaziti slučajnost i voditi prema duhovnom pročišćenju.

S Drugim vatikanskim saborom potvrđuje se kako su Crkvi hitno potrebni umjetnici i umjetnost. Kad bi uzmanjkalo umjetnika, »da bi se uzdiglo lirskom izricanju intuitivne ljepote, bila bi potrebna podudarnost svećeništva s umjetnošću«⁴². Odatle i upozorenje: »[Umjetnici] koji potaknuti svojom nadarenošću kane slaviti Boga u svetoj Crkvi, neka se uvijek sjećaju da je njihova djelatnost na neki način sveto nasljedovanje Boga Stvoritelja i da su njihova djela određena za katolički kult, za duhovno uzdizanje, pobožnost i vjersku poduku vjernika« (SC 127).

U koncilskoj poruci umjetnicima izražava se želja za uspostavljanjem novoga saveza između Crkve i umjetnosti: »Ne dopustite da se raskine plodan savez! Ne odbijajte staviti svoj talent u službu božanske istine! Ne zatvorite svoj duh dahu Duha Svetoga!«⁴³ Prema tome, čini se da odgovornost za ponovno odbacivanje otvaranja duhovnim vrijednostima i služenju Crkvi ovisi ponajprije o umjetnicima, jer Crkva izražava svoju raspoloživost za sučeljavanje sa suvremenom umjetnošću i traži djelotvornu suradnju umjetnika. Uostalom, »ta je suradnja bila vrelom uzajamnoga duhovnog obogaćenja. Konačno, iz nje je izvučena korist u shvaćanju čovjeka, njegove prave slike, njegove istine. Izronila je, također, posebna veza koja postoji između umjetnosti i kršćanske objave« (PU 13).

3.3. »Habitat« sakralne umjetnosti

Umjetnička prikladnost bogoštovnoga *habitata* plodno je tlo bogoštovlja.⁴⁴ Sakral-

na umjetnost ne izmišlja svoje sadržaje, nego ih nalazi u umjetnosti, a ova ih izvodi iz objave. Ne iznalazi ni shemu ustroja koji razrađuje s kreativnom genijalnošću, jer ta shema proizlazi iz obrednih zahtjeva.⁴⁵ Umjetnost pak udahnjuje ljepotu u sakralno, jer »liturgiji je ljepota potrebna. Doista, najuzvišenije ideje u liturgiji ne žive skrivenim životom. One u liturgiji moraju naći i vidljiv izričaj. Ono najbolje i najljepše što nudi stvaranje, liturgija upotrebljava u službi Bogu. Ljepota nije sporedna nego bitna značajka liturgije.«⁴⁶

Umjetnost i liturgija utjelovljuju ono što je u kršćanstvu sveto. Obredni sadržaji, ustroj, kodeksi i sveukupna simbolika u sakralnom okruženju dobivaju »plemenitu ljepotu« (SC 124) i duhovno dostojanstvo, a to su i bitni zahtjevi »klanjanja u duhu i istini« (Iv 4,24). Zbog toga »katolička tradicija posvjedočuje da liturgijsko slavlje treba biti zaodjenuto umjetničkom izražajnošću«⁴⁷. Sakralna umjetnost čuva bogoštovnu *res* od njezina svodenja na funkcionalni znak tako da osjetni vidovi postaju istinski bogoštovni, tj. lingvistički znakovi koji su otvoreni prema transcendentnom.

⁴² PAVAO VI, Nagovor *Incontro con gli artisti nella Cappella Sistina* (7. svibnja 1964), str. 317.

⁴³ DRUGI VATIKANSKI SABOR, Poruka Sabora čovječanstvu *Agli artisti* (8. prosinca 1965), str. 305, br. 496.

⁴⁴ Usp. C. CHENIS, *Fondamenti teorici dell'arte sacra. Magistero postconciliare*, LAS, Roma 1991, str. 54-77.

⁴⁵ Usp. G. LERCARO, *La Chiesa nella città. Discorsi e interventi sull'architettura sacra*, Cinisello Balsamo (Mi) 1996.

⁴⁶ J. A. JUNGSMANN, *La celebrazione liturgica. Strutture, leggi e storia della liturgia*, Vita e pensiero, Milano 1958, str. 40.

⁴⁷ PAVAO VI, Nagovor *Armonia tra l'Arte Sacra e l'attività liturgica* (4. siječnja 1967), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. V (1967), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1968, str. 5.

»Sveukupna povijesna, teološka, apologetska, umjetnička literatura o temi sakralne umjetnosti ukazuje nam na zasluge i mudrost Crkve u vezi s tim izvrsnim i uzvišenim izričajem duha na osjetnom području, povjeravajući umjetnosti posredničku zadaću, koja je, gotovo bismo to mogli reći, slična onoj svećeničkoj ili, možda još bolje, Jakovljevim ljestvama koje silaze i uzlaze, tj. ulogu donošenja božanskoga svijeta čovjeku, na osjetnoj razini i pomoću čuvstvenih vibracija, kako bi se zatim ljudski duh uzdigao k Bogu, u njegovo neizrecivo kraljevstvo otajstva, ljepote, života.«⁴⁸

Liturgija izriče »sraslost« sa sakralnom umjetnošću. I jedna i druga postaju egzegeza objave potičući i obilježujući vjernikov odgovor. Te dvije djelatnosti se spajaju ali se ne miješaju, jer ono što liturgija »otajstveno« ostvaruje, umjetnost »mistički« ovjekovječuje.

Stoga u procesima crkvene obnove:

»ako doktrinarno traženje onoga što je bitno u euharistijskom liturgijskom činu u njemu priznaje kao apsolutno prevladavajući sakramentalni sadržaj kojemu je glavni cilj jedinstvo mističnoga tijela, pa se stoga može u pravom smislu riječi zvati sakramentom ljubavi (usp. *Summa Theologiae* 111, 73, 2 i 3), ono ni najmanje ne opravdava svojevoljno lišavanje bogoštovlja kako ga je Crkva odredila od njegovih sakralnih i ukrasnih oblika pomoću kojih ga valja slaviti i predstavljati Božjemu narodu. Ne samo da bi se na taj način odbacio umjetnički ovoj bogoslužja, nego bi se poništio sadržaj slavljelog otajstva. Zakon zajedničkarske molitve bio bi radikalno izmijenjen, a na kraju bi i sama otajstvena stvarnost (*res*) euharistije mogla biti stavljena u sumnju ili zanijekana.«⁴⁹

Liturgija i umjetnost izriču prema tome najintimnija značenja kršćanskoga života. Ako je liturgija duša umjetnosti, umjetnost je odijelo bogoštovlja. »Obredna scena je malo u usporedbi s religioznim, teološkim, psihološkim, dramskim bogatstvom koje ona jednostavno predstavlja i u svojoj dubini sadrži.« Stoga obredi sa svime onime što je u bogoslužju vidljivo »nisu neka priredba koju oči same po sebi mogu shvatiti i u njoj uživati«⁵⁰. Umjetnost treba postati glasnogovornica božanskoga koje je neizrecivo, treba aktivirati pneumatološku hermeneutiku, treba utjeloviti kršćansko bogoštovlje kako bi se zajamčila vjernička »actuosa participatio«. Doista, »temeljna svrha saborske konstitucije o liturgiji jest povratiti Božjem narodu aktivno sudjelovanje u bogoštovnom slavlju«⁵¹.

S crkvenog gledišta, liturgija i umjetnost predstavljaju čovjekov odgovor darovima milosti koji dolaze od Boga stvoritelja i otkupitelja. Posljedično tome, nije riječ toliko o tome da se »liturgizira« umjetnost i da se »umjetnizira« liturgija, koliko o tome da se ostvari liturgija koja će umjetnosti omogućiti da slobodno obredima i bogoštovnom ustroju udahne ljepotu koje je posrednica. Potrebno je stoga:

»tako postupiti da se između moderne umjetnosti i religioznoga života, uz posebno promicanje liturgije, tj. bogoštovlja, ponovno uspostavi prijateljstvo, savez, koji će omogućiti da umjetničko

⁴⁸ ISTI, Nagovor *Ristabilire amicizia ed alleanza* (17. prosinca 1969), str. 789.

⁴⁹ ISTI, Nagovor *Armonia tra l'Arte Sacra e l'attività liturgica* (4. siječnja 1967), str. 6.

⁵⁰ ISTI, Nagovor *Partecipare degnamente ai riti della settimana santa* (22. ožujka 1967), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. V (1967), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1968, str. 709.

⁵¹ ISTI, Nagovor *Armonia tra l'Arte Sacra e l'attività liturgica* (4. siječnja 1967), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. V (1967), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1968, str. 6.

djelo ponovno zadobije svoje dvije najveće i najznakovitije vrijednosti: vrijednost ljepote, osjetne ljepote, te onu vrijednost koja se ne može definirati, živu vrijednost duha, lirskoga ganuća umjetnika koje se odražava u njegovom djelu te na taj način podari zaljubljeni i zaljubljujući glas Crkvi, zaručnici Kristovoj⁵².

Kad dakle valja izreći bogoštovlje, za to postoje propisi:

»da umjetnost mora slijediti vlastite propise želi li se uzdići do sakralnog položaja koji joj namjenjuje i od nje zahtijeva katoličko bogoslužje. Prije svega je to funkcionalnost, što znači uspješno tumačenje liturgijske nakane: biti štovanje Boga i govor zajednice koja moli. Moguće je da to uključivanje umjetnosti u bogoštovlje uključuje nemala ograničenja i propise pa stoga umjetnost može, izvan liturgijskoga trenutka, za sebe tražiti veću i u određenom smislu potpunu slobodu. Štoviše, morat će se dopustiti ta šira i pluralistična mogućnost izričaja budući da liturgija, ona pastoralna napose, koju želi koncil, zasigurno ne iscrpljuje neizmjernu plodnost umjetnosti, makar ona bila posvećena samo religioznoj izražajnosti⁵³.

3.4.1. Kriteriji izvedbe

Sakralna umjetnost je dobro koje je upravljeno duhovnom rastu vjernika. Kriteriji izvedbe moraju voditi računa o toj svojstvenoj svrsi. Granice sakralne umjetnosti, tj. njezina ostvarivost, označene su liturgijom. Umjetničko stvaralaštvo može se ostvarivati unutar ih granica, tako da obredni zahtjevi dostižu svoje savršenstvo u mjeri u kojoj su umjetnički izražaji stvarno kreativni i slobodni.

O sakralnoj umjetnosti valja razmišljati naslućujući prostorne i figurativne arheti-

pe naslovnika. Ono što je arhitektonski i ikonografski ustrojeno jest lingvistički označitelj, zbog čega treba upućivati na emotivno ugodna i razumski shvatljiva značenja. Arhitektura i drugi oblici umjetničkog prikazivanja imaju istaknuto značenje u zajedničarskom životu, tako da valja jasno istaknuti psihološku, sociološku, kulturalnu i ikonografsku vrijednost crkve i tijekom stvaranja projekta i tijekom njenoga korištenja.

Sakralna umjetnost mora razlikovati ono što je posvećeno od mjesta za uobičajeno stanovanje i od svetih mjesta drugih religija. Sukladno načelima liturgijske konstitucije, sakralna se umjetnost treba nadahnjivati prvenstveno Svetim pismom i crkvenom tradicijom⁵⁴, budući da svete slike »svojim figurativnim jezikom predstavljaju pjesnički i proročki doprinos egzegezi svetoga teksta⁵⁵. Bit sakralne umjetnosti sastoji se u jasnom navještaju kršćanskih otajstava, jer »kad posjeduje duh svetoga [...] stavlja se u kraljevsku službu vjere⁵⁶. Stoga, ako se »materijalno djelo nastoji vrsno izgovoriti ili otpjevati, djelo postaje umjetničko; jer se istinska umjetnost sastoji u uzdizanju osjetnih stvari i izričaja do duhovnog značenja⁵⁷. Budući da Dru-

⁵² ISTI, Nagovor *Ristabilire amicizia e alleanza* (17. prosinca 1969), str. 790.

⁵³ *Isto*.

⁵⁴ Usp. SC 24. Tekst glasi: »Za obnovu, napredak i prilagodivanje svete liturgije treba njegovati onaj slatki i živi osjećaj Svetog pisma o kojemu svjedoči časna predaja istočnih i zapadnih obreda.«

⁵⁵ PAVAO VI, Homilija *Solenne rito in San Pietro* (29. veljače 1976), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. XIV (1976), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1977, str. 146.

⁵⁶ ISTI, Nagovor *Un tesoro intangibile: la spiritualità* (19. listopada 1966), str. 875.

⁵⁷ ISTI, Nagovor *Per la festa della dedicazione del Maggiore Tempio* (17. studenoga 1965), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. III (1965), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1966, str. 1102.

gi vatikanski sabor za obrede preporučuje »da budu kratki i jasni, da izbjegavaju suvišna ponavljanja« (SC 34), sakralna umjetnost ne smije biti pretrpana. Osim toga, budući da se obredi trebaju odlikovati »plemenitom jednostavnošću« (SC 34), u sakralnoj umjetnosti valja »više paziti na plemenitu ljepotu negoli na puku raskoš« (SC 124). Napokon, postoji i načelo obrednog shvaćanja, prema kojemu bi »umjetnost trebala biti poučavanje, trebala bi imati lakoću [...] i radost«⁵⁸. Ne smije se međutim miješati shvatljivost vizualnih izričaja s odstranjenjem sakralne potrebe, zbog čega se uvođenje novih umjetničkih tehnologija utemeljenih na pokretnim slikama čini problematičnim.⁵⁹ Uostalom, kršćanski kult se u svojoj obrednosti ne koristi »specijalnim efektima«, budući da je tvar sakramenata tipično domaća.

Kršćanske je umjetnost, napose one zapadna, obilježena svojom poviješću koja je uključivala i mora neprekidno uključivati posredovanja, kako bi evandeoska »novost« uvijek posjedovala sveto ulje (krizmu) shvatljivosti, kreativnosti, novosti. »Nova religija u duhu i istini« čini osjetne izričaje znakom ljudskoga uma u kojemu se odražava slika Stvoritelja, enigmatski simbol koji će se odvijati u blaženom gledanju, sredstvom hoda u kojemu se ostvaruje postupna obnova svega u Kristu.

4. ZAKLJUČAK

Bitno uporište svete umjetnosti je liturgijsko djelovanje. U slavljeničkom *habitata* »narav i ljepota mjesta i sveukupnih predmeta treba promicati pobožnost i očitovati svetost otajstva koja se slavi«⁶⁰. Bogoštovno je mjesto organički, mistagoški, postajući, uzdižući *unicum*.

Ukoliko je *unicum*, stvara prostorno-vremenski svijet u kojemu vjernici ostva-

ruju svoje vjerovanje u slavljenju svetih otajstava. Ukoliko je *organički*, predstavlja skup stvarnosti koje međusobno djeluju jedna na drugu (arhitektura, ikonografija, pokušstvo, odjeća, svjetlosni efekti, glazba, pjevanje, tekstovi, obredi, pokreti, kretanje) koji puninu svoga sjaja ne dobivaju u izdvojenoj pojedinačnosti, nego u obrednoj cjelini, tj. u trenutku u kojemu se slavi sakramentalnost Crkve u Kristu. Ukoliko je *mistagoški*, uvodi vjernike u sveto pomoću specifičnih sadržaja i pomoću sjaja kojim se ostvaruju. Ukoliko je *postajući*, inkulturira se i razvija oblikujući nove ravnoteže koje sa svoje strane ne smiju izdati obilježje organičnosti. Ukoliko je *uzdižući*, potiče na sabranost, askezu i aktivno sudjelovanje vjernika.

Sakralna umjetnost promatrana kao cjelina izraziti je oblik evandeoskog navještaja, bogoštovlja, kršćanske kulture, djelatne ljubavi. U svojoj nužnoj »plemenitoj jednostavnosti«, koja se suprotstavlja »pukoj raskoši«, otkriva božansko koje je prisutno u osjetnim oblicima kao znak stvorenoga, kao sakrament otkupljenja, kao djelo milosrđa. Izražajni oblici mogu biti mnogovrsni, ali se jedino u njihovome sjaju priziva uzvišeno. Stoga se ustanovljuje intimna i neraskidiva veza među mnogstrukim umjetnostima u okviru kulturnog *unicuma*.

Iako je Crkva usmjerena prema ustanovljenju kraljevstva Božjega, ona ne može

⁵⁸ ISTI, Nagovor *Incontro con gli artisti nella Cappella Sistina* (7. svibnja 1964), str. 315.

⁵⁹ Usp. ISTI, Nagovor *La continua ardente ricerca di Dio* (20. studenoga 1968), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. VI (1968), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1969, str. 1024-1027.

⁶⁰ SVETA KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE, Instrukcija *Cenam Paschalem* (26. ožujka 1970), u: *Enchiridium Vaticanum*, sv. 3, Edizioni Dehoniane, Bologna ¹⁰1976, str. 1403, br. 257 [2321].

odustati od nastojanja da ovaj svijet učini slikom budućih stvarnosti. Uistinu, »ako je istina da je pogled Crkve čvrsto upravljen prema eshatološkom polu njezine buduće sudbine, nije manje istina da se Crkva ne smije nikada umoriti od gledanja unatrag, prema svojim izvorima, prema povijesti spasenja, koju ostvaruje, prema povijesnoj istini i prema mudrosti kojom se valja sjećati povijesti, o njoj pričati i nad njom razmišljati: Crkva je istovremeno i učenica i učiteljica povijesti«⁶¹.

Stoga i ljepota, koja je »znak otajstva i podsjećanje na transcendentno«, koja je »poziv na radovanje životu i na san o budućnosti«, može pomoći spasenju ljudskoga dostojanstva.

⁶¹ PAVAO VI, Nagovor *L'unione internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Arte* (19. siječnja 1967), u: *Insegnamenti di Paolo VI*, sv. V (1967), Tipografia Poliglotta Vaticana, Città del Vaticano 1968, str. 45.